

ΙΟΡΔΑΝΗΣ ΜΑΡΚΟΥΛΑΤΟΣ, *Maurice Merleau-Ponty. Προς μια οντολογία του συγκεκριμένου*. Αθήνα. Εκδόσεις Οκτώ, 2018, 330 σελ.

ΝΙΚΗ-ΧΑΡΑ ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ*

Χρειάστηκε μεγάλος μόχθος, πάθος και τόλμη, για να επιχειρηθεί αυτό που πέτυχε ο Ιορδάνης Μαρκουλάτος: να εγκατασταθεί κυριολεκτικά στο εσωτερικό της φιλοσοφικής σκέψης του Merleau-Ponty και εκ των έσω να την ανασυστήσει με εξαντλητική ανάλυση επιλεγμένων κειμένων του. Η επεξεργασία τους, «εμμονική», όπως χαρακτηρίζεται από τον ίδιο (σ. 12), επικεντρώνεται σε κομβικές έννοιες της φιλοσοφίας αυτής, που διαμορφώθηκαν σε διαφορετικές περιόδους, και ανιχνεύει τον εξαρχής οντολογικό προσανατολισμό της. Με εμβάθυνση, ανάπτυξη και συσχετισμούς θέσεων του γάλλου φιλοσόφου, που υποστηρίζονται σε διαφορετικές στιγμές, αναδεικνύεται τόσο η εξέλιξη όσο και η συνοχή και η ενότητά της, ενώ με ιδιαίτερη έμφαση προβάλλονται οι λόγοι για τους οποίους αυτή η φιλοσοφία εξακολουθεί σήμερα να είναι επίκαιρη και ενδιαφέρουσα.

Από τις πρώτες σελίδες του βιβλίου ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται ότι έχει μπροστά του ένα ασυνήθιστο για τα ακαδημαϊκά δεδομένα κείμενο. Ένα κείμενο σχεδόν χωρίς υποσημειώσεις αναφερόμενες στη δευτερεύουσα βιβλιογραφία, την οποία βέβαια ο συγγραφέας δεν αγνοεί, όπως εύκολα γίνεται αντιληπτό από τους γνώστες της φαινομενολογίας, ενώ υπάρχουν και ορισμένες σποραδικές, τεκμηριωμένες αναφορές σε φιλοσόφους, καλλιτέχνες και συγγραφείς, «που προέκυψαν μάλλον συνειρμικά παρά συστηματικά» (σ. 12). Από τις πρώτες σελίδες, επίσης, γίνεται αισθητή η πυκνότητα της διατύπωσης, η βασανιστική αναζήτηση νοηματικής ακρίβειας και υπόγειων συνδηλώσεων του άμεσου νοήματος των κειμένων με έναν λόγο ζωντανό, αφαιρετικό και βιωματικό συγχρόνως. Διατύπωση δύσκολη: δεν πρόκειται για καταγραφή και ανάλυση των βασικών ιδεών του Merleau-Ponty, αλλά για βίωση, αφομοίωση και δημιουργική ανάπλασή τους σε μια σύνθεση, σε ένα οργανικά δομημένο όλο, όπου οι ιδέες αυτές εντάσσονται με αμοιβαίες αντηχήσεις.

* Η Νίκη-Χαρά Μπανάκου-Καραγκούνη είναι Αναπληρώτρια καθηγήτρια του Τμήματος Φιλοσοφίας στη Φιλοσοφική Σχολή του ΕΚΠΑ.

Στην εκτενή εισαγωγή του βιβλίου γίνονται σαφείς οι προθέσεις του συγγραφέα να αναδείξει ως *ζωτική ανάγκη* την παρέμβαση της μερλωποντιανής φιλοσοφίας στο σύγχρονο πολιτισμικό τοπίο: ως αντίσταση στην αναγωγή του πραγματικού σε μετρήσιμες και χειραγώγιμες μονάδες, ανάκτηση του φιλοσοφικού θαυμασμού μπροστά στο μυστήριο του κόσμου, αναζήτηση των οντολογικών ριζωμάτων του νοήματος. Στην κατεύθυνση αυτή η συνείδηση εμφανίζεται λειτουργικά δεμένη τόσο με τη σωματική μας ύλη όσο και με την ύλη του κόσμου. Όπως επανειλημμένα θα τονίσει ο Ι. Μ., «η συνείδηση, ως από σχεσιακό γεγονός, δεν μπορεί παρά να οντολογείται» (σ. 21) ήδη στη *Δομή της συμπεριφοράς* και τη *Φαινομενολογία της αντίληψης*, τις δύο επικεντρωμένες σε αυτή διατριβές του Merleau-Ponty, πράγμα που αποκλείει την αναγνώριση τομής στο έργο του, όταν αυτό θα αποκτήσει αργότερα σαφή οντολογικό χαρακτήρα. Η συνείδηση συνιστά «πλησμονή έλλογης υπαρκτικότητας» (σ. 22): δεν μπορεί συνεπώς να θεωρηθεί άρνηση του είναι (σαφείς για τον αναγνώστη οι αποστάσεις από την αντίστοιχη θέση του Sartre) ούτε το νόημα μπορεί να καταστεί καθαρή ιδεατότητα (σαφείς οι αποστάσεις από διάφορες εκδοχές ιδεαλισμού). Με πειστική επιχειρηματολογία υποστηρίζεται στη συγκεκριμένη μελέτη η εξαρχής εισήγηση, εκ μέρους του Merleau-Ponty, μιας εναλλακτικής οντολογικής πρακτικής, με την οποία επιτυγχάνεται η οργανική σύνδεση του ιδεατού με το υλικό και με το συγκεκριμένο, του νοήματος με τα υπαρκτικά του ερείσματα, σε συμφωνία με τη μετανεωτερική υπονόμηση της μεταφυσικής της ολότητας, αλλά, κυρίως, σε πλήρη απόκλιση από την αφηγηματική αυτονόμηση και τη «λογοκεντρική οίηση» (σ. 27).

Ξεκινώντας με την ανίχνευση ενδείξεων οντολογίας στη *Δομή της συμπεριφοράς*, ο Ι. Μ. επισημαίνει εξαρχής τη σύνδεση της συνείδησης με τη σωματικότητα και με το όλο της συμπεριφοράς, η οποία αποτελεί ένα νοηματικά δομημένο φαινόμενο. Η συνείδηση συνιστά για τον Merleau-Ponty «υπαρκτική εξωστρέφεια και εμπλοκή» στον κόσμο λόγω της συστατικής αναφορικότητάς της, «λειτουργικό κέντρο ενός τρόπου ύπαρξης» (σ. 42). Κατά τη διαμόρφωση, όμως, αυτού του «υπαρκτικού ιδιώματος» δεν αναγνωρίζεται προτεραιότητα ούτε στη συνείδηση ούτε στον κόσμο αλλά «λειτουργική σύμφυση των δύο» (στο ίδιο). Εύλογα, συνεπώς, ο Ι. Μ. χαρακτηρίζει *εμμενιοκρατική* τη μερλωποντιανή θεώρηση της συνείδησης, ενώ ο αναγνώστης

αναγνωρίζει ήδη στο σημείο αυτό μια οντολογική προοπτική: έτσι υπάρχει η πραγματικότητα για μας.

Πράγματι, σύμφωνα με τη διαυγή διατύπωση του Ricoeur, «η φαινομενολογική αναγωγή είναι μια μεταστροφή που κάνει να αναδύεται το “για μένα” οποιασδήποτε οντικής θέσης».¹ Δεν «αναιρείται» συνεπώς με την αναγωγή «κάθε προβληματική του είναι», μολονότι ο Husserl δεν έθεσε ποτέ σαφώς το ζήτημα αυτό. Είναι, δηλαδή, δυνατή στην κατεύθυνση αυτή μια οντολογία που δεν θα αντιμετωπίζει το είναι ως κάτι απόλυτα τεθειμένο, παραλείποντας την εμπλοκή της συνείδησης σε αυτό: μια οντολογία όπως εκείνη που ήδη με τη *Δομή της συμπεριφοράς* δρομολογείται από τον Merleau-Ponty με την εκ μέρους του ανάδειξη του «υπαρκτικού συντονισμού» μας με τον κόσμο (σ. 47). Ο κόσμος υπάρχει για μας μόνον όπως τον αντιλαμβανόμαστε και δεν προσεγγίζεται νοητικά αλλά βιωματικά, όπως τονίζει ο I. M., η δε συνείδηση είναι «ο χειροπιαστός τρόπος με τον οποίο το υποκείμενο-φορέας της είναι λειτουργικά εγγεγραμμένο στον κόσμο» (σ. 48). Αντικειμενικότητα και υποκειμενικότητα ανασημασιοδοτούνται και καθίστανται *σχεσιακές*, και όχι μόνο η αντικειμενικότητα έχει υποκειμενικές ρίζες (γνωρίζουμε ότι αυτό είχε υποστηριχθεί από επιφανείς εκπροσώπους του υπερβατολογικού ιδεαλισμού), αλλά και η *αρχόμενη συνείδηση* δεν είναι, κατά τη διατύπωση του I. M., παρά «η λειτουργική (για μένα) δεδομενικότητα των πραγμάτων, όπως τη βιώνω πριν από τη διερώτηση, τον στοχασμό και τον αναστοχασμό» (σ. 46). Ο αναγνώστης αναγνωρίζει εύκολα την προφανή σύνδεση των αναλύσεων αυτών με τον χουσερλικό κόσμο-της-ζωής [Lebenswelt] αλλά και την οντολογική τους προοπτική.

Η λεπτομερής ανάλυση αποσπασμάτων του υπό εξέταση κειμένου επιτρέπει στον συγγραφέα να εκτιμήσει με βαθύτητα τις ευρύτερες φιλοσοφικές τους συνέπειες. Έτσι, με αφετηρία τη δημιουργία νοήματος, κατά τον Merleau-Ponty, βάσει της ζωτικής σημασίας ενός ερεθίσματος για έναν οργανισμό (και όχι βάσει των διαπιστώσιμων υλικών του ιδιοτήτων), ο I. M. θα αναδείξει μια φιλοσοφική θέση μεγάλης βαρύτητας: «Ό,τι ονομάζουμε *νόημα* δεν συγκροτείται πέραν της πραγματικότητας, αλλά [...] ταυτίζεται με αυτόν καθαυτόν τον τρόπο λειτουργίας του πραγματικού, όταν αυτός [...] συνιστά ουσιώδη για τα εμπλεκόμενα μέρη σχέση» (σ. 52). Η «σχεσιακή δυναμική»

1. P. Ricoeur (1998), 228.

(όπως τη βλέπουμε στη σχέση ενός οργανισμού με το περιβάλλον του και στη δημιουργία νοήματος ως «ολικής μορφής» της οποίας τα μέρη αναπτύσσουν σχέσεις μεταξύ τους και δεν συμπαράτιθενται απλώς) και η εμμεναιοκρατική παράμετρος της φιλοσοφίας του Merleau-Ponty, στην οποία συχνά επανέρχεται ο συγγραφέας στη μελέτη του αυτή, είναι ήδη παρούσες.

Στο κείμενο αυτό, όπου εξετάζονται διαδοχικά η φυσική, η ζωτική και η ανθρώπινη τάξη, με σταθερό άξονα τη συνοχή αλλά και την ανοιχτότητα του υπάρχοντος, η «λειτουργική προσέγγιση του ανθρώπινου όντος είναι συγχρόνως μια [γενετική] οντολογία του νοήματος» (σ. 56). Τόσο στη Δομή της συμπεριφοράς όσο και σε ολόκληρο το έργο του Merleau-Ponty η συνείδηση συνιστά «κυρίως υπαρκτικό γεγονός, όχι νοητικό φαινόμενο» (σ. 58): συνδέεται με κάθε συγκεκριμένη λειτουργία της ύπαρξης. Η επαφή της με τον κόσμο και οι «προθέσεις [intentions]» της άλλοτε είναι νοητικά ξεκάθαρες, άλλοτε «περισσότερο βιωμένες παρά εγνωσμένες»,² η δραστηριότητά της ούτε λαμβάνει χώρα σε επίπεδο διακριτό από εκείνο των ενστίκτων ούτε είναι αναγώγιμη σε αυτά. Το «πνεύμα» δεν είναι κάτι αλλότριο που προστιθέμενο στο έμβιο το καθιστά άνθρωπο, «είναι μια πραγματική, όχι ιδεατή, μεταμόρφωση του ανθρώπου»³ ή, κατά τη διατύπωση του συγγραφέα, «ένα πραγματολογικά ριζωμένο δέον» και «πραττόμενο ιδεώδες» (σ. 66).

Με τις επιστημάνσεις αυτές καίριων συνδέσεων και αλληλοπεριχωρήσεων, ο συγγραφέας έχει ήδη επιτυχώς εισαγάγει τον αναγνώστη του «στην επικράτεια μιας νέας οντολογίας». Αυτή θα προσεγγιστεί στη συνέχεια με την επικέντρωση στο ενέργημα της αντίληψης, με το οποίο η συνείδηση, εξωστρεφής και «συστατικά αναφορική [...] διάγει [...] μέσα στο παιχνίδι του κόσμου» (σ. 67). Για τον σκοπό αυτόν, ο συγγραφέας ερμηνεύει εξαντλητικά δύο μικρά αλλά μεγάλης φιλοσοφικής βαρύτητας κείμενα του Merleau-Ponty, το Προοίμιο στη Φαινομενολογία της αντίληψης και την Προτεραιότητα της αντίληψης.⁴ Ξεκινώντας με το πρώτο, ακολουθεί την πάγια ερμηνευτική του θέση, κατά την οποία ο γάλλος φιλόσοφος «επιχειρεί

2. M. Merleau-Ponty (1942), 187.

3. Στο ίδιο, σ. 196.

4. *Le primat de la perception et ses conséquences philosophiques*, κείμενο με το οποίο ο Merleau-Ponty παρουσίασε το 1946 στη Γαλλική Εταιρεία Φιλοσοφίας τις βασικές θέσεις της Φαινομενολογίας της αντίληψης.

την επανεγγραφή της φαινομενολογικής μεθόδου στο πλαίσιο μιας οπτικής ριζωμένης στην ύπαρξη» (σ. 69) και μιας προσπάθειας να απαλλάξει τον Husserl από το «νοησιαρχικό άγχος» (σ. 74). Στο πλαίσιο αυτό αναλύονται οι θεμελιώδεις φαινομενολογικές έννοιες της αναγωγής, της αναφορικότητας και της ουσίας, με λεπτομερή σχολιασμό του μερλωποντιανού κειμένου το οποίο καθιστά φανερή την ανεξάλειπτη υπαρκτική εμπλοκή στον κόσμο, όχι μόνο λόγω της συστατικής αναφορικότητας της συνείδησης αλλά και κατά την ίδια τη διαδικασία της φαινομενολογικής και της ειδητικής αναγωγής. Ενδεικτικά παραθέτουμε ένα απόσπασμα αναφερόμενο στην τελευταία: «[...] οι ουσίες [...] δεν τίθενται ως ιδεατές υποστάσεις [...]: η ουσία ενός πράγματος είναι ο ζωτικός [για μένα] τρόπος σχετισμού μου με αυτό». (σ. 77).

Η φαινομενολογία του Merleau-Ponty χαρακτηρίζεται «εμπειρική (υπό μία έννοια)», λόγω της εμπιστοσύνης της στο πραγματικό του οποίου επιχειρεί να αναγνώσει τη λογική (σ. 81). Εμπειρική αλλά «υπό μία έννοια», όπως σωστά προσδιορίζεται, εφόσον δεν εμπεριέχει τον σκεπτικισμό που συνοδεύει τον ακραιφνή εμπειρισμό. Η φαινομενολογία αυτή έχει ως βασικό της άξονα την «αμοιβαία επαναρτίωση γιγνώσκειν και υπάρχουν» και, μάλιστα, όπως υπογραμμίζει ο I. M., όχι μόνο στην οντολογική αλλά και στην αισθητική και στην ηθικοπολιτική προσέγγιση των πραγμάτων, αντιμετωπίζοντας τον άνθρωπο ως «διαρκές πράττειν» κατά τη συνύπαρξή του με τους άλλους και με τον κόσμο (σ. 82-83). Τι είναι ο ορθός λόγος, ποια η σχέση του με την επικράτεια του πραγματικού; Τι εννοεί ο Merleau-Ponty, όταν υποστηρίζει ότι «ο μόνος Λόγος που προϋπάρχει είναι ο ίδιος ο κόσμος»;⁵ Πώς αντιλαμβάνεται τη λογικότητα και την αλήθεια; Στα ερωτήματα αυτά απαντά ο I. M. ερμηνεύοντας τα επιλεγμένα αποσπάσματα με μια συστηματικά εμφανιζόμενη κλιμάκωση επάλληλων εκφράσεων και όρων⁶ ενδεικτικών της αναζήτησης της μεγαλύτερης δυνατής ερμηνευτικής ακρίβειας. Το ερμηνευτικό αυτό εγχείρημα συνδέει τον συγγραφέα και τον αναγνώστη σε μια επίπονη αλλά τελεσφόρο προσπάθεια κατανόησης διαπιστώσεων όπως η εξής: «Ο κόσμος συνιστά μυστήριο γιατί είναι λόγος, και ο λόγος συνιστά μυσ-

5. M. Merleau-Ponty (1945), XV.

6. Βλ. λ.χ.: πραγματολογία του ορθού λόγου, λόγος εμπράγματος, λόγος πραττόμενος (σ. 82-83) ή τον προσδιορισμό της αντίληψης ως «ολικής γεγονοτικής εξωστρέφειας της ύπαρξης» (σ. 91).

στήριο γιατί είναι εγχόσμιος, γιατί, εν τέλει, δεν είναι παρά ο τρόπος λειτουργίας ενός κόσμου [...] αυτό που καθιστά τον λόγο μυστήριο είναι ότι δεν εξαντλείται στην κρυσταλλική διαφάνεια του ιδεατού [...]» (σ. 90). Με την ανάλυση της Προτεραιότητας της αντίληψης, που ακολουθεί, γίνεται σαφές ότι στο πλαίσιο της μερλωποντιανής υπαρκτικής φαινομενολογίας η καθαρή ιδεατότητα είναι αδύνατη. Την «άρρητη λογική» του κόσμου ιχνηλατεί το ενέργημα της αντίληψης, σε απόσταση τόσο από την επιστημονική αξίωση εξαντικειμενίκευσης όσο και από την ιδεαλιστική υπερτίμηση του έλλογου υποκειμένου.

Στη γνωστή από τον Husserl μίξη παρουσίας και απουσίας κατά το αντιληπτικό ενέργημα, που εμφανικά προβάλλεται και από τον Merleau-Ponty, ο συγγραφέας αναγνωρίζει μια σαφή προαγγελία της οντολογίας του Ορατού και του αόρατου και ένα στοιχείο που ενισχύει την πάγια θέση του για την ενότητα του μερλωποντιανού στοχασμού. Αντιλαμβανόμαστε «δαισθητικά» τις αόρατες όψεις του κλασικού παραδείγματος του κύβου και τον κύβο ως όλο (του οποίου η αντίληψη προηγείται και υποβαστάζει εκείνη των μερών), «το όλον εκφεύγει τη δόξα, δηλαδή την αφελή προσδοκία αναγωγής του βιούμενου στο γνωσιακά πεπερασμένο» (σ. 97). Με την αντίληψη προκύπτει αφενός «μια αβίαστα εκχωρούμενη λογικότητα» και αφετέρου «η συναρμογή του αντικειμένου με τα υποκείμενα που το αντιλαμβάνονται» (σ. 98). Με ιδιαίτερα εύστοχο τρόπο ο συγγραφέας εντοπίζει μια αδιάσειστη ένδειξη του εξ αρχής οντολογικού προσανατολισμού της φιλοσοφίας του Merleau-Ponty στην «αμφίδρομη διάρρηξη των ορίων μεταξύ οντολογίας και επιστημολογίας»: τόσο τα οντολογικά όσο και τα επιστημολογικά ζητήματα (η αντίληψη, η γνώση, η αλήθεια) «τίθενται επί του άξονα της επαφής μου με τον κόσμο και τους άλλους, αφορούν, κατά πρώτο λόγο, αυτήν την επαφή» (σ. 103). Η αντίληψη, όπως υπογραμμίζεται από τον I. M., συνιστά το υπόστρωμα κάθε περαιτέρω νοητικής δραστηριότητας, ενώ η αμφιβολία και η βεβαιότητα δεν αντιμετωπίζονται «ως αποτέλεσμα γνωσιακής διαχείρισης [...] αλλά ως πρωταρχικό υπαρκτικό δεδομένο, ως η ανθρωπολογική προϋπόθεση κάθε γνώσης» (σ. 112, σημ. 7).

Οι αναφορές του Merleau-Ponty προς το τέλος του κειμένου του αυτού στην ηθική και την πολιτική σε συνάφεια με την αντίληψη, τη λογικότητα και την αλήθεια αναπτύσσονται εκτενώς από τον συγγραφέα και αξίζει να σταθούμε σε αυτές. «Η ηθική είναι εγγεγραμ-

μένη στον λειτουργικό πυρήνα της πραγματικότητας», τονίζει ο I. M., εφόσον «η πραγματικότητα είναι για μας, λόγος εν τη γενέσει του» (σ. 120). Με την οπτική αυτή προφανώς παρακάμπτεται το δόγμα Hume, βάσει του αναπροσδιορισμού της πραγματικότητας και της σχέσης μας με αυτήν. Κατά τον Merleau-Ponty η συνύπαρξη και η λογικότητα ή, κατά τη διατύπωση του συγγραφέα, η ίδια «η λειτουργική μας σύσταση ως αντιλαμβανόμενων ανθρώπινων όντων καλεί προς την πραγμάτωση της άρρητης λογικής της γενναιόδωρης συνάντησης», η ίδια η κοινή μας κατάσταση «αξιώνει την “εξεύρεση” τρόπων συνύπαρξης» (σ. 121).⁷ Η θέση αυτή αναλύεται και επεκτείνεται με έμπνευση και πιστότητα στο πνεύμα του φιλοσόφου. Μπορούμε να προσθέσουμε ότι επαφίεται στον αναγνώστη να αναλογιστεί την αναμέτρηση της αισιόδοξης αυτής οπτικής, δηλαδή τη θεμελίωση της ηθικής στη συνειδητοποίηση της συνύπαρξης σε έναν κοινό κόσμο, με την ενστικτώδη τάση προς αυτοσυντήρηση και ισχύ και να επικροτήσει την πρώτη, ως συστατικά ηθική στάση. Επανερχόμενος στο ζήτημα αυτό στην περί της ζωγραφικής επόμενη ενότητα, ο I. M. θα μιλήσει για μια «υπαινικτική ηθική» και θα παρατηρήσει ότι ο Merleau-Ponty, χωρίς σχεδόν καμία άμεση αναφορά στην ηθική, προβαίνει διαρκώς σε υπόρρητες παραινήσεις, «εφόσον διαρκώς αναφέρεται σε όψεις της ανθρώπινης κατάστασης». Η οξυδερκής κατανόηση της λειτουργικής ουσίας του πραγματικού συνοδεύεται από έναν «δεοντικό απόηχο» (σ. 173).

Ποιες συνέπειες μπορεί να έχει για τη ζωή μας η μερλωποντιανή θεώρηση της αντίληψης; Αναφέρουμε συνοπτικά (σ.125-131): Κατά την αντίληψη συντελείται ένα είδος «[εμμενούς] υπέρβασης» καθώς «αποπερατώνω τα ελλείποντα μέρη», που υπαινίσσονται οι ορατές όψεις ενός πράγματος. Αντιλαμβάνομαι, συνεπώς, την πραγματικότητα όχι ως κάτι στατικό και παγιωμένο αλλά ως κάτι ζωντανό και εκπληκτικό. Διαφαίνεται ως ιδεώδες η δυνατότητα εξυψωτικής μεταμόρφωσης του συμβατικού τρόπου αντίληψης των πραγμάτων και της σχέσης μου με αυτά: η δυνατότητα μιας εμμενούς υπέρβασης με ενσώματες διαδικασίες. Η αλήθεια μπορεί να αναζητείται μόνο διά της οντολογικής οδού: ως συναρτίωση ανθρώπου και κό-

7. Στο ίδιο, σ. 69: «Η ίδια η απαίτηση λογικότητας είναι εκείνη που μας επιβάλλει να πράττουμε με τέτοιο τρόπο, ώστε η πράξη μας να μην μπορεί να θεωρηθεί επιθετική από κανέναν άλλο, και αντίθετα να τον συναντά γενναιόδωρα σε ό,τι ιδιαίτερο διαθέτει η κατάστασή του».

σμου, εφόσον η συνείδηση δεν είναι απλώς γνωσιακή, αλλά ολική υπαρκτική ενημερότητα. Προβάλλεται, επίσης, και δικαιολογημένα, ο καθοριστικός κατά τη συναρτίωση αυτή ρόλος της πρωτοταγούς και ανεπεξέργαστης αντιληπτικής «καλοπιστίας», όπως επιτυχώς ο συγγραφέας αποδίδει τη χουσερλική *Urdoxa*. Και περαιτέρω, όπως γράφει στην αρχή του αφιερωμένου στη ζωγραφική επόμενου κεφαλαίου της μελέτης του, «η πίστη μας στην ύπαρξη μιας πραγματικότητας ανεξάρτητης από εμάς είναι ανεπίγνωστα εγγεγραμμένη σε ένα πεδίο εν πολλοίς άρρηκτης επαφής μας με τον κόσμο» και αυτή την επαφή επιχειρεί να αποκαταστήσει η φαινομενολογία (σ. 137). Πράγματι, αυτό ισχύει κατεξοχήν για τη μερλωποντιανή φαινομενολογία, στους αντίποδες του επιστημονικού αντικειμενισμού όσο και των διάφορων εκδοχών αυτοαναφορικής σκέψης.

Την οντολογική λειτουργία της ζωγραφικής εξετάζει στη συνέχεια ο συγγραφέας, με επισταμένη ανάλυση των δύο κύριων κειμένων στα οποία αυτή αναπτύσσεται. Η ερμηνεία του πρώτου, *Η αμφιβολία του Cézanne*, που ανήκει στην ίδια περίοδο με τη *Φαινομενολογία της αντίληψης*, φωτίζει τους λόγους για τους οποίους ο Merleau-Ponty ασχολήθηκε με το συγκεκριμένο ζωγραφικό έργο. Η αναζήτηση της πραγματικότητας μέσα από την αίσθηση, η απόδοση της «λογικής οπτικής αίσθησης», οι φαινομενικότητες ως «λίκνο των πραγμάτων»,⁸ που μεταξύ άλλων στοιχείων αναγνωρίζει ο Merleau-Ponty στο σεζανικό έργο, είναι στοιχεία της ίδιας της αντιληπτικής διαδικασίας, σύμφωνα με τη δική του φαινομενολογική της προσέγγιση. Η πραγματικότητα αναπαριστάνεται από τον Cézanne όπως αντιληπτικά προσλαμβάνεται, ανεξάντλητη και παλλόμενη, με τρόπο που καθιστά φανερή την αλληλεπίδραση που χαρακτηρίζει τη σχέση των αναπαριστώμενων προς το δημιουργικό υποκείμενο, χωρίς να αναιρεί την αυτονομία τους. Γεφυρώνοντας την απόσταση ανάμεσα στο φαίνεσθαι και στο είναι (σ. 169, σημείωση 4) και εκφράζοντας τη μεταξύ υποκειμένου και κόσμου αμοιβαιότητα (σ. 171) ο Cézanne επιτελεί έργο ανάλογο με εκείνο του Merleau-Ponty ως φαινομενολόγου, θα υποστηρίξει με ενδιαφέρουσα και εκτενή ανάλυση ο συγγραφέας. Μέσω της ανάλυσης της καλλιτεχνικής δημιουργίας του Cézanne, ο Merleau-Ponty «αναφέρεται στη φύση της ίδιας της φιλοσοφίας» (σ. 182) ως αποτύπωσης ενός υπαρκτικού τρόπου (σ. 175). Στην

8. Μ. Μερλό-Ποντύ (1991), 43.

τελευταία θεματική ενότητα του κειμένου ο Merleau-Ponty επιχειρεί μια ψυχαναλυτική προσέγγιση της σχέσης της ζωής και του έργου του Cézanne, καθώς εκείνος νοσηματοδοτεί τη ζωή του πράττοντας, και συγκεκριμένα, ζωγραφίζοντας. Ο συγγραφέας αναλύει τη σχέση αυτή και τη συναφή θεώρηση της ελευθερίας από τον Merleau-Ponty: κάθε άνθρωπος μπορεί να αναλάβει δημιουργικά τα σωματικά και πολιτισμικά δεδομένα της ύπαρξής του και να την ανασηματοδοτήσει μέσω μιας διαρκούς, έμπρακτης αυθυπέμβασης και αυτοβεβαίωσης. Οι αναλύσεις αυτές οδηγούν τον I. M. σε ένα «ευσύννοπτο φιλοσοφικό αφήγημα» παραλληλισμού της ψυχανάλυσης και της φιλοσοφίας, όπως την αντιλαμβάνεται ο Merleau-Ponty, βασισμένου στη σύμφυση του ψυχικού με το σωματικό, που και οι δύο προβάλλουν.

Δεκαπέντε χρόνια μετά την πρώτη δημοσίευση της *Αμφιβολίας του Cézanne* ο Merleau-Ponty δημοσιεύει το *Μάτι και το πνεύμα*. Στο νέο κείμενο πυρήνες φιλοσοφικού προβληματισμού, που είχαν ήδη τεθεί στο παλαιότερο, αναπτύσσονται με ακόμα μεγαλύτερη τόλμη. Ο I. M. διατυπώνει μια λεπτομερή και δημιουργική ανάλυση του κειμένου αυτού που, κατά τον Sartre, συμπυκνώνει ολόκληρη τη μερλωπαντιανή φιλοσοφία.⁹ Ο φιλόσοφος ξεκινά με μια κριτική των επιστήμονικών προσπαθειών αναγωγής του κόσμου σε θεωρητικές σχηματοποιήσεις και επικεντρώνεται στην τέχνη η οποία, αντίθετα με τη χειραγώγηση που ασκεί στα πράγματα η επιστήμη, εγκαθίσταται και κατοικεί μέσα σε αυτά. Ο I. M. παρακολουθεί την επιχειρούμενη από τον Merleau-Ponty διερεύνηση της «άδηλης πρακτικο-συμβολικής υπεροχής της δραστηριότητας του ζωγράφου» (σ. 226) και τη μέσω αυτής επίτευξη στόχων ανάλογων με τους επιδιωκόμενους από τη φιλοσοφία που ο ίδιος προτείνει: την «οντική σύμφυση αντιληπτού κόσμου και αντιλαμβανόμενου-αντιληπτού εγώ», την «αλληλοδιείσδυση εαυτού-κόσμου», την αναγνώριση του σώματος ως «προνομιακού τύπου» της (σ. 227), τη ζωγραφική πραγματέυση-ύμνο του αινίγματος της ορατότητας (όπου αναδεικνύεται η αμφισημία του ανθρώπινου όντος ως ορώντος και ταυτόχρονα ορατού), τη μέσω του ορατού διάνοιξη στο αόρατο, στην «υφή του είναι» αλλά και στη «λογική του κόσμου» (σ. 230-231). Η ορατότητα υπονομεύει τη διάκριση εσωτερικότητας και εξωτερικότητας: ο ζωγράφος βλέποντας εσωτερικεύει το έξω (αυτό ισχύει και στην αφαιρετική τέχνη,

9. J.-P. Sartre (1961), 372.

εφόσον η δημιουργία της δεν αναιρεί το υπόστρωμα της οπτικής πρόσληψης του κόσμου) και η ζωγραφική του δημιουργία, μια νέα εξωτερίκευση, αποτυπώνει τα μεταμορφωτικά ίχνη της πρόσληψής του. Πρόκειται, κατά τη διατύπωση του Merleau-Ponty, για αναπνοή μέσα στο είναι.¹⁰ Οι αναλύσεις του συγγραφέα επαυξάνουν εκείνες του Merleau-Ponty σχετικά με θέματα όπως το βάθος, η γραμμή, η κίνηση, η όραση, και επιβεβαιώνουν την ενότητα, τη συνοχή και την ιδιοτυπία του στοχασμού του: η φιλοσοφία αυτή, συστατικά ανοικτή, στοιχειοθετείται μέσα από το είναι και, συνεπώς, αφενός θεωρεί ότι «το ζωντανό είναι [...] δεν μπορεί [...] να μας δοθεί με θετικό τρόπο» (σ. 267) και αφετέρου δεν παύει να αναφέρεται στο είναι και να μην εγκλωβίζεται σε αυτοαναφορικούς λαβυρίνθους.

Στο Ορατό και το αόρατο, το ανολοκλήρωτο, σύγχρονο με το δοκίμιο το Μάτι και το πνεύμα μείζον έργο του φιλοσόφου, επικεντρώνεται το τελευταίο κεφάλαιο της μονογραφίας του I. M. Ο τίτλος του, συμμετρικός προς τον τίτλο του δοκιμίου, εκφράζει εξαρχής τις προθέσεις που οδήγησαν τον φιλόσοφο στην κομβική έννοια της σάρκας. Με αυτήν προσπάθησε να αποδώσει την «περιέλιξη του ορατού επί του ορώντος σώματος, του απτού επί του αγγίζοντος σώματος»,¹¹ το αλληλένδετο του είναι ως μέσω της όρασης αντιληπτού, στο οποίο ανήκουμε ως ορώντες-ορατοί, και της πνευματικής δραστηριότητας ως δημιουργού νοήματος και αλήθειας, με σαφή υπαινιγμό στον καθοριστικό ρόλο του σώματος. Το σώμα και ο κόσμος, όπως υπάρχει για μένα, «συμμετέχουν σε μία και την αυτή σωματικότητα ή ορατότητα εν γένει».¹² Η ανάλυση της έννοιας της σάρκας από τον I. M., βασισμένη στη λεπτομερή και εμπνευσμένη ανάγνωση των τελευταίων σελίδων του μερλωποντιανού χειμένου, αξίζει να προσεχθεί ιδιαίτερα για την ακρίβεια, την πληρότητα και την ενάρgeιά της.

Με τον όρο σάρκα, δηλωτικό της σύμφυσης, εαυτού-κόσμου, ο Merleau-Ponty επιχειρεί να αποδώσει «τις αμοιβαίες εκστατικές κινήσεις μεταξύ υποκειμενικού και αντικειμενικού», «τη σύμφυση του σώματος με τα άλλα ορατά», το βίωμα της συνάφειας της σκέψης με τη σωματική ύπαρξη, αλλά και τον διττό τρόπο με τον οποίο το σώμα

10. M. Μερλό-Ποντύ (1991), 76.

11. M. Merleau-Ponty (1964), 192.

12. Στο ίδιο, σ. 195.

υπάρχει ως αισθητό-αισθανόμενο (σ. 272), διττότητα που επιτρέπει στον αναγνώστη να θυμηθεί τη χουσερλική διάκριση μεταξύ *Körper* και *Leib* και στον συγγραφέα να αναφερθεί σε μια από τις τελευταίες επεξεργασμένες σελίδες του μερλωποντιανού κειμένου, όπου γίνεται λόγος για τη σχέση μεταξύ πραγμάτων και εαυτού,¹³ κατά τη μέσω του σώματος αντιληπτική τους πρόσληψη. Σχέση *μαγική*: στη σκέψη του φιλοσόφου αυτό σημαίνει «την άφευκτη εκβολή του εξηγητικού λόγου προς την αντίληψη, πυρήνας της οποίας είναι ένας εν πολλοίς άρρητος θαυμασμός περί του οποίου [ωστόσο] συνεχίζουμε να μιλάμε» (σ. 173). Πρόκειται για τη συγκέντρωση των ορατών σε ένα από αυτά, για την εγγραφή τους στο σώμα του αντιλαμβανόμενου, για τον «στοιχειώδη μηχανισμό ο οποίος με θέτει *de facto* εντός της επικράτειας της αλήθειας» (σ. 274). Για την πραγμάτευση του πλέον δύσκολου ζητήματος, όπως ο ίδιος ο φιλόσοφος παραδέχεται, «του δεσμού σάρκας και ιδέας»,¹⁴ προσφεύγει στη λογοτεχνία και τη μουσική, οι οποίες, όπως τα πάθη αλλά και η εμπειρία του ορατού κόσμου, αποκαλύπτουν «εξίσου με την επιστήμη [...] ένα σύμπαν ιδεών», όπως γράφει ο Merleau-Ponty.¹⁵ Οι στιγμές μιας μουσικής σύνθεσης έχουν μια «συνοχή ερήμην εννοιών, του ίδιου τύπου με τη συνοχή των μερών του σώματός μου ή με εκείνη του σώματός μου και του κόσμου».¹⁶ Η ανάπτυξη και η ερμηνεία των τελευταίων αυτών σελίδων του κειμένου από τον I. M., παράλληλα με την ωραία του μετάφραση παραθεμάτων από αυτές, μεταδίδουν με διαύγεια στον αναγνώστη το περιεχόμενο αλλά και την ιδιαίτερη γοητεία του πρωτοτύπου, που μας προτρέπει να αναγνωρίσουμε στο πεδίο της τέχνης «μια οντολογία τελούμενη ως καλλιτεχνική δημιουργία» (σ. 287) και στην «ιδέα» να αναγνωρίσουμε την «“εσωτερική” άρθρωση του είναι», ή, με μια διατύπωση διαφορετική (που μας προκαλεί να αναλογιστούμε διαφορές και συγκλίσεις με την ανάλογη εγγεγραμμένη φράση) «“κάτι” [...] λογικό και αδιαχώριστα πραγματικό» (σ. 290). Ο αναγνώστης συνειδητοποιεί την παρουσία αλλά και την εξέλιξη σε

13. Στο ίδιο.

14. Στο ίδιο.

15. Στο ίδιο, σ. 196. Και συνεχίζει: «[...] Η μουσική ιδέα, η λογοτεχνική ιδέα, η διαλεκτική της αγάπης, οι αρθρώσεις του φωτός [...] έχουν τη λογική τους, τη συνοχή τους [...]», μας αποκαλύπτουν τις σχέσεις του ορατού με το αόρατο. Βλ. σχετικά την ανάλυση του I. M., σ. 286-287 και σημ. 4.

16. Στο ίδιο, σ. 199.

«ιδέα», στο Ορατό και το αόρατο, της θεμελιώδους για τη μερλωποντιανή θεώρηση τόσο της αντίληψης όσο και της συμπεριφοράς, στις δύο διατριβές, έννοιας της ολικής μορφής [*Gestalt*]: μια ακόμα επιβεβαίωση της συνέχειας και συνοχής της σκέψης του φιλοσόφου. Κατανοεί παράλληλα το ένσαρκο της ιδεατότητας, το αδιαχώριστο ιδεατότητας και υλικότητας-σωματικότητας, το νόημα ή την ιδεατότητα ως διάσταση του είναι (σ. 294-296).

Με την ανάλυση των τελευταίων επεξεργασμένων σελίδων του κειμένου αυτού, ο συγγραφέας έχει την ευκαιρία να δείξει «την ολοκληρωτική προσάρτηση της γλώσσας στην ύπαρξη», την οποία επιχειρεί ο φιλόσοφος (σ. 303). Η λειτουργική ή ενεργός γλώσσα, διακριτή από τη γλώσσα ως εδραιωμένο σύστημα, είναι εκείνη η οποία δημιουργεί «νέες έννοιες ή καινοφανείς τρόπους συμβίωσης εγκαθιδρυμένων εννοιών, που διανοίγουν μια νέα προοπτική εντός της γλώσσας αλλά και πέραν αυτής» (σ. 308-309). Με τρόπο ανάλογο προς το ύφος του κειμένου ο I. M. ερμηνεύει αυτή την παράλληλη αλλά διαφορετική από εκείνη των γλωσσολόγων προσέγγιση της γλώσσας: τη δημιουργία της τόσο εντός του είναι και σε σχέση με αυτό όσο και ενδογλωσσικά, καθώς εμπεριέχει ζωντανές δυνατότητες αυτοδιαφοροποίησης, που χαρακτηρίζουν επίσης την ανθρώπινη ύπαρξη εν γένει (σ. 314).

Τι είναι η φιλοσοφία για τον Merleau-Ponty; Στο ερώτημα αυτό απαντά ολόκληρη η μελέτη του I. M. και συνοπτικά οι τελευταίες σελίδες της: η γενετική επανασύνδεση του νοήματος με το είναι, η υπονόμηση της καθαρής ιδεατότητας. Η φιλοσοφία ζει και τροφοδοτείται από το πραγματικό, είναι η φωνή του, η ιδεατότητα είναι εμμενής, το πνεύμα αναδύεται μέσα από το είναι ως διάστασή του. Και η εμμένεια, σύμφωνα με τις βάσιμες εκτιμήσεις του I. M., αν πράγματι κατανοηθεί στη συστατική, πολυσχιδή εκστατικότητα της, αποτελεί «“φυλακή”» πιο ευρύχωρη από το ιδεατό (σ. 219, σημ. 4.). Ο I. M. αναπνέει μέσα στη φιλοσοφία του Merleau-Ponty, ακολουθεί τις διακυμάνσεις της, συνδέει, ερμηνεύει δημιουργικά, με σεβασμό και βαθύτητα, και αναπτύσσει καίριες έννοιες και όψεις της, όπως αυτές διαμορφώνονται στα κείμενα, καταγράφοντας σε μια γλώσσα πλούσια σε αποχρώσεις τις επάλληλες, επίπονες προσπάθειές του για την καλύτερη δυνατή απόδοση του εκάστοτε υπό διερεύνηση ζητήματος. Επίπονη, επίσης, αλλά και γοητευτική η ανάγνωση, απαιτεί την ενεργό συμμετοχή του ερευνητή αναγνώστη, ώστε

να γίνει κοινωνός μιας φιλοσοφίας που αναζητεί την επαφή μας με το πραγματικό και περιγράφει φαινομενολογικά τις εκφάνσεις της, κατευθυνόμενη εξ αρχής προς μια «οντολογία του συγκεκριμένου». Η προσεκτική ανάγνωση, όμως, της μελέτης αυτής καθιστά φανερό κάτι ακόμη: τη δυνατότητα διαμόρφωσης, με εφιαλτήριο την οντολογία αυτή, μιας ηθικής και πολιτικής στάσης που προωθεί την αλληλέγγυα συνύπαρξη και αντιμάχεται την επιθετικότητα και την κυριαρχία, τη χειραγώγηση και την εκμετάλλευση της φύσης και των ανθρώπων.

Βιβλιογραφία

- Μερλό-Ποντύ, Μ. (1991): *Η αμφιβολία του Σεζάν. Το μάτι και το πνεύμα*, μτφρ. Α. Μουρίκη. Αθήνα: Νεφέλη
- Merleau-Ponty, M. (1942): *La structure du comportement*. Paris: P.U.F.
- (1945): *Phénoménologie de la perception*, Préface, Paris: Gallimard.
- (1964): *Le visible et l'invisible*, επιμ. Cl. Lefort. Paris: Gallimard.
- Ricoeur, P. (1998): «Kant et Husserl», στο του ιδίου, *A l'école de la phénoménologie*. Paris: Vrin [α' δημοσίευση: (1955), *Kant-studien*, 46(1-4): 44-67].
- Sartre, J.-P. (1961): «Merleau-Ponty vivant», *Les Temps modernes*, 184-185.

δια-ΛΟΓΟΣ

ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

#11
2021

Θεώνη Αναστασοπούλου-Καπογιάννη

Γεώργιος Αραμπατζής

Ηλίας Βαβούρας

Φίλιππος Βασιλόγιαννης

Παναγιώτης Δόικος

Αντρέας Θεοδοσίου

Βασιλική Καλδή

Κώστας Ν. Κουκουζέλης

Ισμήνη Κριάρη

Λαμπρίνα Α. Μαραγκού

Αναστασία Μαρινοπούλου

Νίκη-Χαρά Μπανάκου-Καραγκούνη

Παναγιώτης Ντούβος

Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή

Λίνα Παπαδάκη

Ευάγγελος Δ. Πρωτοπαπαδάκης

Πάυλος Σούρλας

Χάρης Σταμπουλής

Θεόδωρος Τουμάσης

Σταυρούλα Τσινόρεμα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ